

LEXIKOGRAFIAI FÜZETEK 8.

SZÓTÁRÍRÁS A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

A magyar és a szomszédos országok
többségi nyelveinek kétnyelvű szótárai

Szerkesztette
FÁBIÁN ZSUZSANNA

TINTA KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST, 2017

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta

Nemzeti Kulturális Alap

Írták:

ANDRIĆ EDIT, BÁRÁNY ERZSÉBET, BENŐ ATTILA, DUDÁS ELŐD,
FÁBIÁN ZSUZSANNA, FAZAKAS EMESE, GAZDAG VILMOS,
KRISTINA KATALINIĆ, LUKÁCSNÉ BAJZEK MÁRIA, MISAD KATALIN,
M. PINTÉR TIBOR, NAGY ERIKA, NAGY LEVENTE,
RÁGYANSZKI GYÖRGY, RAJSLI ILONA, SZOTÁK SZILVIA,
DAVOR TROŠELJ, TŰSKEI VILMA, URKOM ALEKSANDER

Lektorálták:

MAGAY TAMÁS, LANSTYÁK ISTVÁN, LBOVICS VIKTÓRIA,
LUKÁCS ISTVÁN, MISKOLCZY AMBRUS, ZSILÁK MÁRIA

ISBN 978-963-409-122-6

ISSN 1785-5845

A Tinta Könyvkiadó az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők
Egyesülésének a tagja

A kiadásért felelős
a TINTA Könyvkiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Szabó Mihály
Műszaki szerkesztő: Heiszer Erika
Borítóterv: Temesi Viola

TARTALOM

Előszó.....7

TANULMÁNYOK

MISAD KATALIN: Helyzetjelentés a magyar/szlovák szótárakról,
különös tekintettel a szlovák–magyar párúakra (2000–)..... 11

M. PINTÉR TIBOR: Új köntösbe bújtatott múlt. Tankó Ladislav
& kolektív: *Slovensko-maďarský slovník* (2006)..... 32

BÁRÁNY ERZSÉBET – GAZDAG VILMOS: Magyar/ukrán
szótárak a 21. században..... 42

FAZAKAS EMESE: A kétnyelvű szótárírás nehézségei kisebbségi
helyzetben (a magyar/román szótárak példáján keresztül)..... 65

NAGY LEVENTE: Remények és csalódások. A román–magyar
nagyszótár (1964) kiadásának körülményei..... 83

NAGY ERIKA: Fazakas Emese – Tódor Erika: *Magyar–román
oktatásterminológiai szótár* (2015)..... 91

ALEKSANDER URKOM: Magyar/szerb szótárírás.
Szótárstratégiák, típusok, eredmények..... 96

FÁBIÁN ZSUZSANNA: Petrovics Dusán és magyar–szerb
zsebszótára..... 121

ANDRIĆ EDIT: Kétnyelvű jogi szótárak Vajdaságban..... 133

RAJSLI ILONA: Cseh Márta – Horák Kornél: *Magyar–szerb
gyógynövényyszótár* (2011)..... 144

TŰSKEI VILMA: Varga Szilveszter: *Vám szótár* (2002)..... 151

KRISTINA KATALINIĆ: A magyar/horvát lexikográfia
múltja és jelene..... 159

DAVOR TROŠELJ: Krešimir Sučević Mederal – Tatjana Vukadinović – Irina Jurović – Margit Bernadett Vuk (szerk.): <i>Mađarsko–hrvatski rječnik</i> (2013)	177
DUDÁS ELŐD: Prodán Ágnes – Barics Ernő: <i>Horvát–magyar szótár</i> (2016)	183
LUKÁCSNÉ BAJZEK MÁRIA: Kis nyelvek nagyszótár nélkül. A magyar/szlovén szótárírás	188
RÁGYANSZKI GYÖRGY: Vilko Novak: <i>Slovar stare knjižne prekmurščine</i> (2006) A régi muravidéki irodalmi nyelv szótára	203
BENŐ ATTILA: Termini – az internetes magyar–magyar szótár és adatbázis.	209
SZOTÁK SZILVIA: A Termini magyar–magyar szótár és adatbázis burgenlandi gyakorlati példái.	228
A tanulmányok szerzői	241

ELŐSZÓ

A kötetben közölt tanulmányok és ismertetések a magyar és a szomszédos országok többségi nyelvei kétnyelvű szótárírásának történetét és mai helyzetét kívánják bemutatni.

Előzményként meg kell említeni, hogy az anyag jelentős része az MTA Nyelvtudományi Intézetében 2015. november 23-án a 10. „Szótárnap” keretében lezajlott konferencia előadásainak írott változata. E rendezvény keretén belül került sor az 5. szótárverseny eredményének ismertetésére, ill. a díjak kiosztására is.¹ Mindkét eseményt az MTA I. Osztálya keretein belül működő Szótári Munkabizottság szervezte meg.

A szótárnap előadások rendszerint egy téma köré szerveződnek, ez 2015-ben – Tolcsvai Nagy Gábornak, az MTA Nyelvtudományi Bizottsága elnökének sugallata nyomán – a magyar és a szomszédos országok többségi nyelveinek kétnyelvű lexikográfiája lett.

A konferencián szereplő felkért előadók a téma elismert szakemberei, mindnyájan felsőoktatási intézmények oktatói. Közülük a legtöbben áttekintették az adott nyelvpár szótárainak történetét, ill. leírták a jelenlegi helyzetet, részletesebben kitérve a legjobban hiányzó területekre vagy műfajokra. Az előadásokban visszatérő, többek által elmondásra érdemesnek tartott megállapításokból a következőket lehet kiemelni:

a) Sem az általános, sem a szaknyelvi meglévő kétnyelvű szótárak nem megfelelőek (mert nem eléggé korszerűek) a mai erősen és gyorsan változó világban. Az erőfeszítések és próbálkozások ellenére különösen nagy a hiány a szaknyelvi kétnyelvű szótárak tekintetében, holott a rendszerváltozás után szükség lenne ilyenekre, mert ezek nélkül nem lehetséges az anyanyelven történő szakképzés, ill. felgyorsul az átvételkel, tükröfordítással stb. létrehozott, a magyarországitól eltérő kevert „helyi szaknyelv” kialakulása.

b) Az új szótárak rendszerint a régiékből építkeznek és ez nem mindig szerencsés (kiavult szavak/szójelentések felvétele, hibás ekvivalenciák

¹ Minderről lásd FÁBIÁN Zsuzsanna (2016) Szótárnap és Kiváló Magyar Szótár díj 2015. *Modern nyelvoktatás* XXII/1–2, 142–144.

BÁRÁNY ERZSÉBET – GAZDAG VILMOS

MAGYAR/UKRÁN SZÓTÁRAK A 21. SZÁZADBAN

A magyar–ukrán lexikográfia több mint 100 éves múltra tekint vissza. Csopey László lexikográfiai munkássága megalapozta a magyar–ukrán szótárszerkesztés jövőjét. Jelentősége fontos mind a magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok tekintetében, mind dialektológiai szempontból. A szovjet érában a magyar–ukrán lexikográfia a hanyatlás időszakát éli. Ukrajna függetlenné válása után Magyarországon és Ukrajnában (Kárpátalján) egyaránt elkezdődtek a korszerű magyar–ukrán, ukrán–magyar lexikográfiai munkálatok. Ennek ellenére a kétnyelvű szakszótárak száma napjainkban is elég csekély: még mindig számos olyan szakma van, amelyhez máig nem készült magyar–ukrán és/vagy ukrán–magyar szaknyelvi szótár.

1. A magyar/ukrán lexikográfiai munkálatok korai szakasza

A magyar/ukrán lexikográfia a 19. század második felében veszi kezdetét. 1883-ban látott napvilágot Csopey László mindmáig lexikográfiai érdekességnek számító, húszezer szócikket tartalmazó *Rutén–magyar szótár* című munkája (CSOPEY 1883). A szótár korának kiemelkedően magas tudományos színvonalon összeállított szógyűjteménye volt, melyet a Magyar Tudományos Akadémia a Fekesházy-alapítványból jutalmazott (1881).

Az előszóban Csopey László felvázolja, hogy a pályamű írásakor három célt tűzött ki maga elé: 1) a rutén szavakból lehetőleg teljes gyűjteményt adni; 2) az egyházi szláv nyelvből felvenni a gyakrabban használt szavakat; 3) több orosz szót is felvenni (ezek viszont később kimaradtak, mivel épp akkoriban jelent meg Mitrák Sándor *Orosz–magyar szótára*). Csopey László szótárának címszavai között a (szerző által *ruténnak* nevezett) kárpátaljai keleti szlávban előforduló szláv címszavak között számos, a magyarból átvett és meghonosodott szó található. A legtöbb magyar jövevényszót a szerző kurzívval jelöli, pl. *алдомаш* < *áldomás*¹

(3), *арань* < *arany* (4), *аршовець* < *ásó*, *ásókapa* (5), *баговець* < *bagó* (6), *байловати* < *bajlódni*, *kinlódni*, *vesződni* (7), *бантовати* < *bántani*, *bántalmazni* (8), *бировати* < *birni*, *tehetni*, *biráskodni*, *birói tisztet viselni* (12), *бизовати* < *bízik*, *megbíz* (12), *вацокь* < *vaczok*, *fekvőhely* (26), *вигань* < *viganó*, *szoknya* (30), *гинтовь* < *hintó* (53), *галиба* < *galiba*, *akadály* (63), *дялазловати* < *gyalázni* (86), *ердемловати* < *érdemelni*, *kiérdemelni* (89), *кергетловати* < *kergetni* (147), *марадашь* < *maradás* (179), *навновати* < *ráunni*, *тегунни* (196), *пергельовати* < *pergelni*, *pörkölni* (251), *ругати* < *rúgni*, *ругнути* < *egyszer rúgni*, *egyet rúgni* (352), *сертециуель* < *szerteszejjel*, *szerteszet* (361), *тамедловати(ся)* < *neki támadni*, *neki támaszkodni* (390), *чуфшагь* < *csúfság*, *чуфаловати* < *csúfolni* (430), *шудоць* < *süldő* (ártány) (434). A szerző külön címszóként jelölte a szócsalád minden tagját, amely a ruténban előfordul, pl. *фарадловати* < *kifárasztani*, *фарадловатися* < *fáradozni*, *фарадлованиу* < *fáradt*, *фарадушгь* < *fáradtság* (414).

Megállapításunk szerint Csopey László szótárában sokkal több hungarizmus található, mint amennyit ő számon tartott. A következő szavak tartoznak még a ruténban meghonosodott magyar jövevényszavak körébe (ide soroljuk azokat is, amelyek magyar közvetítéssel kerültek a befogadó nyelv rendszerébe): *бокоровань* < *rokolvár* (16), *бокорець* < *szálfatutaj* (16), *валовець* < *vályú*, N. *váló*² (25), *варешь* < *város* (25), *вершь* < *vers*, *költemény* (28), *гатарь* < *határ* (51), *живань* < *zsinvány* (92), *кабат* < *kabát* (140); *кавиль* < *káné* (140), *канна*, *канта* < *kanna*, N. *kanta* (143), *капура* < *kapu* (143), *каларабь* < *karalábé* (141), *парна* < *párna* (248), *пасуля* < *paszuly*, *Phaseolus* (248), *турня* < *torony* (399), *цержуза* < *ceruza* (422) stb.

Petro Lizanec nagyra értékelte azt, hogy Csopey László elsőként figyelt fel a magyar nyelv hatására a kárpátaljai szókincsben (LIZANEC 1963: 50). Recenziójában azonban nem ért egyet Csopey azon állításával, hogy a kárpátaljai nyelvjárásokban 537 magyar jövevényszó található, ő kevesebb mint 400 magyar jövevényszót számolt össze. Hiányolja azt is, hogy Csopey László nem mutatta be a magyar szó elterjedését a kárpátaljai nyelvjárásokban. Véleménye szerint ez olyan helytelen következtetéseket sugallhat, hogy a Csopey által feltüntetett magyar szavak egyforma mértékben voltak jelen Kárpátalja egész területén. E hiányosságot igyekszik pótolni a kutató azzal, hogy három csoportba sorolja a Csopey László által összegyűjtött hungarizmusokat:

1. azok a szavak, amelyek Kárpátalja egész területén elterjedtek: *алдомаш* < *áldomás*, *балта* < *balta*, *бановати* < *bán*, *биров* < *biró*,

¹ Zárójelben az oldalszámot jelöljük.

битаанга < *bitang*, *дүйүзса* < *dézsá*, *езерь* < *ezer*, *орсаг* < *országút*, *сабов* < *szabó* stb.;

2. azok a szavak, amelyek csak a magyar nyelvhatárral szomszédos nyelvjárásokban fordulnak elő: *андьол* < *angyal*, *бантовату* < *bánt*, *бишметовату* < *büntet*, *геверьовату* < *hever*, *ердемловату* < *érdemel*, *копоршов* < *koporsó*, *мулаччаг* < *mulatság*;

3. azok a szavak, melyeket nem az egész ukrán lakosság használt, csak egyes kétnyelvű személyek hétköznapi beszédében fordultak elő: *арань* < *arany*, *газудловату* < *hazudik*, *егисен* < *egészen*, *кергетловату* < *kerget*, *тамедловату* < *támad*, *чапловату* < *csap* (*odacsap*) stb. Az utóbbi csoportba való sorolást Lizanec azzal indokolja, hogy ezek a szavak a 16–18. századi nyelvemlékekben nem fordulnak elő (LIZANEC 1963: 51). Eredetüket tekintve Lizanec szintén három csoportot különböztetett meg a hungarizmusok között:

1. magyar eredetű szavak: *аршов* < *ásó*, *бановату* < *bán*, *вареи* < *város*, *легинь* < *legény*, *ратота* < *rántotta*, *чивдурь* < *csődör*;

2. nem magyar eredetű, de magyar közvetítéssel átvett szavak: *довган* < *dohány*, *лада* < *láda*, *ланц* < *lánc*;

3. azok a szavak, amelyeket Csopey László tévesen sorolt a magyar jövevényszavakhoz: *бабрату* < *babrál*, *боднарь* < *bodnár*, *кестеман* < *kendő*, *кешкенő*, *наврек* < (*mind*)*örök(re)*, *Сигот* (román város) < *Sziget*, *чекан* < *csákány*. Továbbá – sok egyéb szó mellett – a tévedésből magyar jövevényszavaknak tartottakhoz sorolja még pl. a *бендюх* < *bendő*, *берь* < *bűrű*, *вько* < *véka*, *виган* < *viganó*, *гандра* < *rongy*, *handra*, *чаповка* < *csapófa* szavakat is (LIZANEC 1963: 50).

Mára már nem vitatott, hogy a *виган* < *viganó* magyar kölcsönszó, vö. *вітан* (ESUM 1: 390), akárcsak a *наврек* < (*mind*)*örök(re)*, vö. *na orek* (DEZSŐ 1989: 75) és a *Сигот* ('román város') < *Sziget* is. A *бендюх* < *bendő* főnév eredete nem tisztázott, de az ESUM (1: 166–167) adatai szerint a legközelebb a m. *bendő* és a lett *penderis* szavak állnak hozzá. Feltételezhető, hogy a m. *bendő*höz közelebb áll az ukr. N. *бендюх*, ami a földrajzi közelség miatt is feltehetően a magyarból származtatható (egy később megjelent egyetemi jegyzetben Petro Lizanec a *бендюхь* szót mégis a magyarból származtatja, vö. LIZANEC 1970: 50). Hasonlóan tisztázatlan eredetű a *кестеман* < m. *kendő*, N. *кешкенő* is, amely a török *testemēl*ből származhat, de a m. *кешкенő* < *készkenő* főnévvel is kapcsolatba hozható (ESUM 2: 426). Nincs végleges megállapodás a *чекан* < *csákány* főnév etimonját illetően sem: több sláv nyelvben ismert a szó, amely lehet török eredetű, de a magyarból is származhat (vö. TESZ 1: 469).

Jaroslav Halas *Csopey László Rutén–magyar szótára ukrán szókinésének elemzése* című tanulmányában a Csopey-szótár ukrán szókinésének bemutatását és elemzését tűzte ki célul (HALAS 2000: 55–59). Az elemző szerint a legérdekesebb a szótárban szereplő helyi szókinés, amelyet a kárpátaljai nyelvjárásokban való elterjedtsége alapján három fő csoportra osztott Josyp Dzendzelivs'kyj nyelvatlasza alapján. A példák között magyar eredetű szavakat is találunk. Jaroslav Halas elemzi a magyar és más eredetű szavakat, s végül a frazeológiai egységek példáit mutatja. A címben feltüntetettekkel ellentétben a kutató csak részben szorított az ukrán szókinésre, vizsgálata inkább a szókinés általános áttekintésére irányult. Serhij Panyko a szótár tudományos megalapozását hiányolja (PANYKO 2001: LXV), Petro Lizanec pedig azt rója fel Csopey Lászlónak, hogy nem végezte el a hungarizmusok tudományos elemzését (LIZANEC 1963: 52).

Udvari István objektíven ítélte meg Csopey munkáját: „a szótárban található kárpátaljai ukrán nyelvjárások csoportosítása kora tudományos gondolkozásában magas szinten volt”, s ezzel szerzője megalapozta a további nyelvtörténeti, nyelvjárási, nyelvjárástörténeti és jövevényszó-kutatások irányát (UDVARI 1991–92: 469). Egyes nyelvészek a *Rutén–magyar szótár* dialektológiai jelentőségét is kiemelték (vö. MOKÁNY 1969: 58; UDVARI 1991–92: 469–470; SZABADOS 1993: 253).

Csopey László szótárával egy időben látott napvilágot Anton Szemenovics tanulmánya *Объ особенностях угрорусского говора* (A magyarorosz nyelvjárás jellegzetességeiről) címmel (SZEMENOVICS 1883), mely műről Ivan Panykevics megjegyezte, hogy Szemenovics tanulmánya az első, amely a dél-kárpáti nyelvjárást elemzi (PANYKEVIC 1938: 3). A szerző kijelenti, hogy a tanulmány megírásakor figyelembe vette a „magyarorosz” nyelvjárás lexikai és grammatikai jellegzetességeit. Az anyaggyűjtés során az élő nyelvből merítettek kivül kéziratos gyűjteményekhez is folyamodott, illetve Mitrák Sándor *Orosz–magyar szótárát* is használta. Szemenovics tanulmánya amolyan kis kétnyelvű szótárnak is tekinthető, amelyben a „magyarorosz” nyelvjárásban használatos szavaknak adja meg az orosz értelmezését. A magyar szavak esetében Anton Szemenovics utal a magyar eredetre, pl. *аршовь* < *ásó*, *бизоватися* < *bízni*, *битаанга* < *bitang*, *барнастый* < *barpa*, *бировикъ* < *bíró*, *бирь* < *bér*, *бойтарь* < *bojtár*, *бокрейта* < *bokréta*, *болтъ* < *bolt*, *вагаиъ* < *vágás*, *вадациму* < *vadászni*, *вароуиъ* < *város*, *гайтывату* < *hajtani*, *геренда* < *gerenda*, *гитювь* < *hintó*, *гомба*, *гомбичка* < *gomb* stb. Kilencvenre tehető a tanulmányban feltüntetett magyar eredetű szavak száma, de van egy pár kétséget támasztó szó, amely alig-

ha tekinthető hungarizmusnak (pl. *гараміям* 'haramia' vagy *дупловый* 'dupla'). A *калатъ* < *kalap*, *кочія* < *kocsi*, *легинь* < *legény*, *пасуля* < *N. paszuly*, *рядня* < *rongy*, *теметювъ* ~ *танатювъ* < *temető*, *чизмы* < *csizma*, *цифрованый* < *cifra*-, *шовгоръ* < *sógor* szavaknál elmaradt a magyar eredetre vagy közvetítésre való utalás, csak az orosz jelentés szerepel. Összegezve: az *A magyarorosz nyelvjárás jellegzetességeiről* című tanulmány jelentős mű, mivel részletes képet fest a „magyarorosz” nyelvjárásokról s a magyar kölcsönhatásról egyaránt.

1928-ban Boksay Emil, Révay Gyula és Brascasajkó Mihály szerkesztésében jelent meg a *Magyar–ruszin szótár*, amely a maga korában úttörő jellegű lexikográfiai munkának bizonyult (BOKSAY–RÉVAY–BRASCASAJKÓ 1928). A szótárhoz írt kétnyelvű (magyar és ruszin) előszóban – Csopcey László 1883-ban megjelent szótárára hivatkozva – a szerkesztők a ruszin (kisorosz-ukrán) nyelvet önálló irodalmi nyelvként emlegetik és emelik ki fontosságát. Időszzerűnek tartották egy korszerű magyar–ruszin szótár létrehozását, tekintettel arra, hogy a magyarországi rutén nyelv polgárjogot nyert a társadalmi élet minden területén.² Nehézséget okozott azonban a kárpátjai ruszin szókincs adatbázisának hiánya. A szerkesztőbizottság munkájában Boksay Emil és Révay Gyula mellett Fedeles Cirill és Fotul Emil is részt vett. A kéziratot dr. Brascasajkó Mihály jogi kifejezésekkel és közhasználatú szavakkal egészítette ki. A szótár anyagát Voron Endre is bővítette. Az előszóban helyet kaptak a szócikkek felépítéséről szóló információk. A szerkesztők megmagyarázták bizonyos betűk egyes szavakban való használatának okát is, kiemelve azt a tényt, hogy a nem egy-egy helyesírási szabályok miatt ezen a téren „lényegtelen ingadozások vannak” (BOKSAY–RÉVAY–BRASCASAJKÓ 1928: 4). Ennek következtében egyes szavakban megmaradt az egyházi szláv *ŭ* magánhangzó, pl. *acél gyár* – *сталевиый завод*, *acél szürke* – *сталево-стърый* (1), *afelett* – *над тым* (3), *aggódó* – *ажуреный, дбайливиый, дбалый* (3) stb.

A lexikai állomány számos olyan orosz szót tartalmaz, melyek a 20. század elején nem tartoztak a ruszin szókincshez, pl. *tárgyvet* – *надеж винительный, пѣнет* – *женський рид* (rövidítések listája), az *aggódik* szócikknél *не aggódь* – *не безпокойся* (3) (vö. ukr. *не хвилюйся*), *akár* – *хоть, хотя* (6) (vö. ukr. *хоч, хоча*), *alkalom* – *случай* (vö. ukr. *нагода*), *alkalmas* – *спосибный* (10) (vö. ukr. *здатний*), *anyaszentegyház* – *св. Мати Церьков* (16) (vö. ukr. *церква*). A szócikkek között regionalizmusok is előfordulnak, például *babos* – *цяткастый* (27), *banya* –

² *Ruszin, rutén, kisorosz-ukrán* nyelvnek nevezték a Kárpátalja területén beszélt keleti szláv nyelvet.

bosorkanjá (30), *barack* – *боросква* (30), a jó címszónál *jó fajta* – *доброф файты* (193), *haszon* – *хосен* a *požitok*, *корысть* mellett, *hasznot hozó* – *хосенный* a *корыстный* mellett, *haszon nélküli* – *безхосенный* (163), *jószág* – *аздівство* a *добро*, *масток*, *майно* mellett (195), *kabát* – *кабат* a *сурдут*, *пальто* mellett (197), *kicsi* – *мацѣцкый* a *малый*, *маленький* mellett (215), *táska* – *ташка* (438). Ma már ritkán használatosak az irodalmi nyelvváltozathoz csak részben tartozó olyan melléknévi igenévi alakok, mint pl. *alakuló* – *уформуючий, закладаючий, основоючий* (7), *aludt* – *застынутый* (14), *hívó* – *покликуючий, взываючий* (173), *kiabáló* – *гойкаючий, кричучий* (214) stb.

A szótár anyagában számos földrajzi és személyi tulajdonnév is szerepel, pl. *Ausztria* – *Австрія*, *Ázsia* – *Азія*, *Balti tenger* – *Балтійске море*, *Bártfa* – *Бардіово*, *Bátyu* – *Батъєво*; *Bálint* – *Валентин*, *György* – *Юрій* és a *Jurko* becenév, *Júlia* – *Юла*, *Юліанна* és a *Юлка* becenév, valamint *Katalin* – *Катерина* és a *Kata*, *Катря* becenév.

A szótár értékét növeli az összetett szavak és számos szókapcsolat részletes bemutatása, pl. az *állam* címszónál legalább harminc összetett szó és szókapcsolat szerepel: *államalkotó* – *державотворчий*, *államcsin* – *державный замах*, *államellenes* – *протидержавный*, *államférfi* – *державный муж*, *államforma* – *форма державы*, *államhitel* – *державный кредит*, *államjog* – *державне право*, *államkincstár* – *державна скарбниця*, *államvizsga* – *державный испыт* (11–12); de ugyanez a gazdagság jellemez más címszavakat is, pl. *hivatal* – *уряд, служба, посада*, *hivatal visel* – *вести уряд, займати уряд*, *hivatalnok* – *урядник*, *hivatalos lap* – *урядова газета*, *hivataloskodik* – *урядовати*, *robítani* *szolgálatot*, *hivatalos óra* – *урядова година*, *hivatalos titok* – *урядова тайна* (173).

A *Magyar–ruszin szótár* korának magas tudományos színvonalú lexikográfiai munkája volt. A helyesírási és lexikai pontatlanságok, eltérések az elfogadott irodalmi nyelvi normák hiányával magyarázhatók. Összevetve az 1883-ban megjelent Csopcey-féle szótár anyagával, amely elsősorban a kárpátjai keleti szláv nyelvjárás szókincsét mutatta be, a *Magyar–ruszin szótár* szerkesztői a lehető legbővebben próbálták bemutatni az ukrán nyelv lexikai állományát.

2. A magyar/ukrán szótárszerkesztés újabb korszaka

A szovjet korszak nem fordított kellő figyelmet az ukrán és a magyar nép kulturális kapcsolatainak az ápolására. Ebben közrejátszott az a tény is, hogy az államnyelv szerepét Ukrajnában is jobbára az orosz töltötte be.

Ami a szótárszerkesztést illeti, feltétlenül megemlítendő, hogy 1961-ben adták ki a Csucska–Rot–Szák szerzőhármás szerkesztésében a *Magyar–ukrán szótárt* (CSUCSKA–ROT–SZÁK 1961), melynek párja, az *Ukrán–magyar szótár* (szintén magyar–ukrán közös kiadásban) Katona Lóránt szerkesztésében 1963-ban látott napvilágot (KATONA 1963). Mindkét szótár korának színvonalas lexikográfiai alkotása volt, előbbi egy ukrán nyelvű magyar nyelvtani ismertetéssel a végén, utóbbi pedig az ukrán nyelv leíró nyelvtanába nyújtott betekintést. Ám e két szótár mára már elavult, az akkoriban az ukrán nyelvben is oly elterjedt szovjetizmusok és a ruszicizmusok archaizálódtak. 40 év elteltével a Csucska–Rot–Szák-féle szótár megjelenése után Ukrajna elnyerte függetlenségét, a feltételek egy korszerű szótár megjelenésére mégsem voltak adottak.

1997-ben Ungváron látott napvilágot Palkó István és Palkó Gyula *Magyar–ukrán, ukrán–magyar kisszótára* (PALKÓ–PALKÓ 1997). Hiánypótló jellegét támasztja alá az a tény, hogy a Kárpátaljai Megyei Pedagógus Továbbképző Intézet iskolai használatra alkalmasnak ítélte. A kisszótár (melyben a magyar–ukrán és az ukrán–magyar részben összesen közel 10 000 címszó szerepel) „azok számára készült, akik most ismerkednek az ukrán nyelvvel” – olvashatjuk az előszóban. A kisszótárral kapcsolatban Milován Andrea a „jobb a semminél” jellemzést használja (MILOVÁN 2003: 34), mivel ez a szótár nem pótolhat egy tudományos igényű elkészített lexikográfiai kiadványt, már csak azért sem, mert szótártani szempontból értéke erősen megkérdőjelezhető. A későbbiek során a *Magyar–ukrán és ukrán–magyar kisszótár* Palkó István szerkesztésében még kétszer jelent meg (PALKÓ 2012 Ungváron és PALKÓ 2015 Lembergben); ezek a kiadások az 1997-ben megjelent kisszótár anyagával azonos szókincset tartalmaztak.

A Csucska–Rot–Szák-szótár után, 2001-ben adták ki Ungváron egy hasonló című, azaz magyar–ukrán szótárat az Ukránai Hungarológiai Intézet igazgatójának, Lizanec Petrónak a szerkesztésében (LIZANEC 2001). Tekintettel arra, hogy Ukrajna függetlenné válása után az orosz nyelvet a társadalmi élet legtöbb területén az ukrán váltotta fel, a tudományos világ egy modern, nagy terjedelmű lexikográfiai munka megjelenését várta. Nem így történt. Mivel a kárpátaljai magyar közösség tagjai javarészt az orosz nyelvet tanulták az iskolában és leggyakrabban a felsőoktatásban is, a hirtelen változás új kihívások elé állította a magyarságot. Lizanec *Magyar–ukrán szótárának* az a legnagyobb hiányossága, hogy csak alapszinten elégíti ki a szótárhasználó igényeit. A magyar anyanyelvű tanuló számára segítséget nyújt ugyan az ukrán

nyelv elsajátításának kezdeti fázisában, de a későbbiek során már kevesnek bizonyul (a szócikkek száma kb. 20 000). Pozitívumként említhető a leggyakrabban használt állandósult szókapcsolatok közzététele a szótár anyagában.

1992-től a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Tanszékének munkatársai kezdtek el dolgozni egy korszerű szótár létrehozásán. Udvari István szerkesztésével jött létre a hat kötetben kiadott *Ukrán–magyar szótári adatbázis* (UDVARI 2000–2003), amelyben a szócikkek száma kb. 92 000, és ez „könyvészeti ritkaságnak nevezhető” – olvassuk a később megjelent *Magyar–ukrán szótár* előszavában. Ennek a szótárnak a megjelenése kulcsfontosságú volt, mivel 1963 óta nem adtak ki hasonlót – holott 1991-től, Ukrajna függetlenné válásától fogva nélkülözhetetlen eszköz lehetett volna például a kárpátaljai magyarok számára, akik mindaddig nem tanulták az ukrán nyelvet.

E munka folytatásaként Udvari István és munkatársai kitaró munkájának köszönhetően látott napvilágot egy korszerű, kétkötetes *Magyar–ukrán szótár* (UDVARI 2005: I. A–Ly, 2006: II. M–Zs). Udvari István munkatársai mind nagy szótárírási tapasztalattal rendelkeznek. Kótyuk István nyelvész több mint 40 éve oktat Kárpátalja felsőoktatási intézményeiben, tudományos munkássága az ukrán–magyar nyelvi kapcsolatok kutatásához fűződik. Hegyes Angéla és Musketik Leszja a magyar–ukrán irodalmi, illetve néprajzi kapcsolatokat vizsgálja. Abonyi Andrea, Káprály Mihály és Romanyuk Renáta – a Nyíregyházi Főiskola 2013-ig működő Ukrán és Ruszin Tanszékének oktatói – aktívan közreműködtek már az *Ukrán–magyar szótári adatbázis* létrehozásában is. Udvari István főszerkesztő, az MTA doktora, számos tanulmány és monográfia szerzője, kimagasló tudományos tevékenységével elindította és kiteljesítette a már régóta aktuális magyar/ukrán lexikográfiai munkálatokat. A szótár célközönségét azok a magyar ajkú beszélők képezik, akik az ukrán nyelv alap-, közép- és felsőfokú elsajátítását tűzik ki célul. Ugyanakkor a magyar címszavak felépítése jó szolgálatot tesz az ukrán anyanyelvű szótárforgatónak is. A két kötet szócikkeinek száma együttesen több mint 71 000. Mindezidáig ez a legterjedelmesebb és legbővebb magyar–ukrán szótár. (Ismertetések: BÁRÁNY 2006, BÁRÁNY 2007.)

A szótár előszavában Udvari István bemutatja a Nyíregyházi Főiskolán folyó szótárírói program eredményeként napvilágot látott munkákat. A szerkesztői megjegyzésekben ismertetésre kerül a szócikkek felépítése, majd a rövidítések feloldása, a jelmagyarázat és a fontosabb forrásművek felsorolása következik. A szócikkek a következő formában vannak kialakítva: a szavaknál az ukrán megfelelők előtt található a

szócikkfejen lévő nyelvtani, ragozási információk, a szófaji besorolás és a fogalomköri besorolás, pl. *előkelőség -et, -e, -ek* 1. *здатність, збрхність -ності; величавість -вості* 2. [*nemeslelkűség*] *благородство -ва; вшуканість -ності* 3. [*személy*] *високопоставлена особа*. Fel vannak tüntetve a többes számú birtokos esetű alakok is, pl. *gyerek дитина -ни, дкти -теї; láb нога, ноги*.

A technikai fejlődés kapcsán meghonosodott modern szókinccset többek között olyan szavak képviselik, mint pl. *CD (cédé), CD-lejátszó (cédé-lejátszó), CD-lemez (cédélemez), CD-ROM-meghajtó (cédémeghajtó), CD-tartó, e-mail, e-mailez, e-mailezés, fájl, DJ (disc-jockey), display*. Ugyanakkor meg kell említenünk, hogy esetleg hasznos lett volna megadni a *fájl* mellett a *csatolt fájl* megfelelőjét is, mert nem derül ki sem a *fájl*, sem a *csatolt* címszó alatt, hogy a *csatolt* szónál megadott ukrán megfelelők (*включений, присданий, прикріплений, прикладений, доданий*) közül ebben az esetben csak a *прикріплений файл* állandósult szókapcsolat használatos.

A gazdasági szókinccsbe újonnan bekerült szavak között a *marketing*-kezdetű magyar szavak megfelelőiként 16 ukrán szókapcsolat olvasható. A szótár értékét emeli a *Mac, megabájt* (vagy *megabit* vagy *megabyte*), *pen-komputer, penputer, printel, printer, printerhenger, web, web-böngésző, weblap, webszerver* nemzetközi neologizmusok szerepeltetése is, mivel napjainkban az élet lassan elképzelhetetlennek tűnik e tárgyak és fogalmak nélkül.

A szótárban a földrajzi tulajdonnevek is helyet kaptak (pl. *Ázsia, Debrecen, Luxemburg, Litvánia, Szardínia, Tibet, Tiszántúl* stb.), és megtalálhatók benne az immár történelmivé vált országnevek is (pl. *Csehszlovákia, Jugoszlávia*) is. A címszavak között számos magyar mozaikszót is találhatunk, pl. *АРЕН [Adó- és Pénzügyi Ellenőrző Hivatal] – Управління податкового і фінансового контролю, ÁVÜ [Állami Vagyonügynökség] – Державне агентство власності, MÁV – Угорська державна залізниця, MGK – Економічна палата Угорщини, ОТП – Ощадний банк Угорщини, URH – УКХ [ультракороткі хвилі].* Megjegyezzük, hogy a szócikkek között a szótárba felvett személynevek becézett alakjának ukrán becézett megfelelője is fel van tüntetve, mint pl. *Anti – Антал* [ukrán megfelelője *Антон*], *Bandi – Андраш*, *Misi – Мишко*, *Pali – Павлик*, *Ranni – Ганнуся*.

A szótár készítői külön figyelmet szenteltek annak, hogy a frazeológiai egységeknél a másik nyelvben használt megfelelők kerüljenek feltüntetésre, így például a *Marci* becézett férfinévnél az *él, mint Marci* *Hevesen* állandósult szókapcsolat megfelelőjeként a *качається, як сир*

у маслі találó ukrán frazeologizmus olvasható. A fent felsoroltakon kívül a szótárban helyet kaptak a szlengszavak is (pl. *diri – direktor*).

Nekünk, kárpátaljai magyaroknak különösen jó érzés az olyan, Trianon előtti magyar helynevek történelmi ukrán megfelelőit olvasni, mint *Ungvár – Унгар* (természetesen a hivatalos *Ужгород* mellett), melléknévként *унгарський* 'ungvári'. Hiányoljuk más régi magyar városok történelmi megfelelőit, például Beregszász (*Берегсас*, ukránul hivatalosan *Берегове*), Munkács (*Мункач*, ukránul hivatalosan *Мукачеве*, de gyakran az orosz *Мукачево*, ill. *Берегово* névváltozatot használják ukrán szövegekben is), Szőlős (*Севлюш*, 1946 óta hivatalosan tükörfordítással *Виноградів*) városokét. Számunkra különösen értékes az, hogy a határon túli magyaroknál használatos szójelentések is előfordulnak, pl. a *szigorlat* szócikk esetében (2. [határon túli magyaroknál] *залик* 'egyetemi, főiskolai beszámoló', vö. [Ksz.², amely szerint ez a jelentés csak a kárpátaljai magyarban van meg).

Megállapítható, hogy az Udvari István által szerkesztett *Magyar–ukrán szótár* elkészítése – hatalmas munka. Csopey László hagyományát folytatva Udvari István kollégáival együtt világszínvonalú szótárt hozott létre, amely gazdagítja a Kárpát-medencében együtt élő népek kulturális örökségét. Az Udvari István által szerkesztett ukrán–magyar és magyar–ukrán szótársorozat komoly segítséget nyújt a magyar anyanyelvűek számára az ukrán nyelv tanulásában, s elősegíti a sikeres ukrán nyelvvizsga letételét. A Kárpátaljai Magyar Főiskola ukrán nyelvtanárai is tapasztalatból állíthatják, hogy e kétnyelvű szótársorozat hasznos munkaeszköze a kárpátaljai magyar felsőoktatásban részt vevőknek, valamint a magyar iskolák tanulóinak és tanárainak egyaránt.

A magyar–ukrán irányhoz képest négyéves elcsúszással adta ki szótárpárja másik felét, az ukrán–magyar szótárt Lizanec Petro (LIZANEC 2005), mely később második kiadásban is megjelent (LIZANEC 2008²).

A magyar/ukrán szótárírás további fejleménye, hogy a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola munkatársai magyar–ukrán (2006), illetve ukrán–magyar (2008 és 2015²) kisszótárpart jelentettek meg azazal a céllal, hogy segítsék a magyar tannyelvű iskolák diákjai számára az államnyelv elsajátítását.

A magyar–ukrán kisszótár, ahogyan azt a bevezetőjében is olvashatjuk, közel 20 000 címszót tartalmaz, az iskolások nyelvtanulását segíti elő, de haszonnal forgathatják mindazok, akik elemi vagy haladó szinten ismerkednek az ukrán nyelvvel. A szótár címszavai között helyet kapnak a technika fejlődésével mindennapivá vált szavak is, amelyek mára már szinte nélkülözhetetlenné váltak. Ezt igazolja az *e-mail, e-mailez, e-mailezés; internet, internet-hozzáférés, internetszolgáltató, internette-*

lefon vagy a *fájl* szavak felvétele a szótár címszóállományába (GAZDAG 2007: 14).

Az ellenkező irányú, ukrán–magyar küsszótárban a szócikk a félkövér betűtípussal szedett ukrán címszóból (benne a hangsúly jelölésével) és annak magyar nyelvű megfelelőiből épül fel (utóbbiak normál betűvel vannak szedve). A címszavak és magyar nyelvű megfelelőik a következő formában kerülnek bemutatásra: a főnevek alanyesetben állnak, ezt követi a főnév tárgyесе is, pl. *нумь, -ми*. (Az ekvivalens magyar főneveket természetesen szintén alanyesetben találhatjuk: *út*). Az *-uü* végű mellékneveket alanyesetben, egyes számban és hímnemben adja meg a szótár, de meg vannak adva a nőnemű és a semlegesnemű végződés is, pl. *ципуü, -а, -е*. A tőszámnevek is alanyesetben szerepelnek a szótárban. Az is fel van tüntetve, ha tárgyесеben vagy más nyelvtani esetben megváltozik a hangsúly vagy az írásmód (pl. *нять, -ми, -тьох*). A névmások ugyancsak alanyesetben szerepelnek. A két nyelv szótárírási hagyományainak megfelelően az ukrán igei címszavak a főnévi igenévi alakban szerepelnek, míg magyar megfelelőik kijelentő mód, alanyi ragozás, egyes szám 3. személyben állnak. A szócikken belül a többjelentésű szavak jelentései arab számokkal vannak egymástól elkülönítve (GAZDAG 2009: 6).

A nyelvi szakszótárak vonatkozásában elsősorban az állandó szókapsolatok szótáráiról kell szólnunk. Még 1985-ben jelent meg az első orosz–ukrán–magyar frazeológiai szótár Vaszil Laver és Zékány Imre szerkesztésében (LAVER–ZÉKÁNY 1985). A szótár előszavát, melynek címe *A háromnyelvű frazeológiai szótár anyagának leírása*, a szerkesztők csak orosz nyelven tették közé, mint ahogyan a szócikkek felépítéséről szóló fejezetet is. A háromnyelvű frazeológiai szótár célja, hogy segítséget nyújtson az ukrán és a magyar iskolák tanulóinak az orosz nyelv állandósult szókapsolatainak elsajátításában. A szócikkek felépítése a következő: az orosz frazeologizmust az ukrán és a magyar megfelelők követik. A frazeológiai megfelelő hiányában a szerkesztők körülírással magyarázatot formájában adták meg az orosz állandósult szókapsolat jelentését, pl. *без конца, без конца и края – без кінця, без кінця-краю – unos-unalom, végnélkül, nagyon sokáig* (12), *без наук, как без рук – без наук, як без рук – tudomány/tudás nélkül olyan az ember, mint kéz nélkül* (13), *наша/ваша/твоя берёт – наша/ваша/твоя бере – miénk a győzelem* (178), *стерпится, слюбится – звикне, той полюбить – majd lassan hozzászokik, összeszoknak; összerázódnak* (297).

A szovjet ideológia végig nyomon követhető a szótár anyagában, melybe számos szovjet szállóige került bele: *свобода, равенство,*

братство – свобода, рівність, братерство – szabadság, egyenlőség, testvériség (275), *великий, могучий, правдивый и свободный русский язык – велика, могутня, правдива і вільна російська мова – nagy, hatalmas, igazságos és szabad orosz nyelv* (41). A példamondatokat leggyakrabban orosz írók műveiből idézik, a hivatkozott művek bibliográfiája azonban hiányzik a szótárból.

2009-ben látott napvilágot a Lizanec Petro által szerkesztett, magyar–ukrán, ill. ukrán–magyar állandósult kifejezések szótára, mely irányonként kb. 9000 frazémát tartalmaz (LIZANEC 2009a, 2009b). Ez egy korszerű kétnyelvű frazeológiai szótár, „hiánypótló munka” (GYÖRKÉ 2010). Az előszóban a szerkesztő kiemeli egy a mai elvárásokat kielégítő magyar–ukrán, ukrán–magyar állandósult kifejezések egységes adatbázisa létrehozásának a fontosságát. A szótár megjelenésének célja, hogy segítse a tanítók és a tanárok, valamint a média szakembereinek munkáját. A szótár értékét emeli, hogy egy állandósult szókapsolathoz több rokon értelmű kifejezést is rendel a másik nyelven, pl. *що є сили? – teljes/minden erejéből; ahogy csak bír; ahogy csak erejéből telik/bírja/futja; minden erejét megfeszítve/összeszedve* (506); *яка муха його вкусила? – mi ütött belé? mi lelte? mi az ördög van vele? mi a baja? bal lábbal kelt fel? mi a szösz van vele? mi bántja?* (524); *egy szalmaszálat sem tesz arrébb/odébb – пальцем не ворухнути / не поворухнути / не рушити / не кивнути; (і) за холодну воду не братися (не взятися); ні однієї соломинки не поставити далі* (146); *figyelmen kívül hagy valamit – залишати (лишати) / залишити (лишити) без уваги кого-небудь, що-небудь; спустити з ока; махати (махнути) рукою / руками на кого-небудь, на що-небудь; з очей упускати кого-небудь, що-небудь* (202).

A szótárnak jó hasznát veszik mindazok a magyar ajkú, érettségi előtt álló kárpátaljai fiatalok, akik az ukrán érettségi vizsgára³ készülnek nyelvből és irodalomból, mivel a tesztfeladatok számos olyan jellegű kérdést tartalmaznak, amelyek az állandósult szókapsolatok jelentésének ismeretére irányulnak.

Összességében megállapítható, hogy a magyar/ukrán lexikográfia több mint 100 éves múltja tekint vissza. Csopey László lexikográfiai munkássága megalapozta a magyar–ukrán szótárszerkesztés jövőjét. Jelentősége fontos mind a magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok tekintetében, mind dialektológiai szempontból. A szovjet érában a magyar/ukrán lexikográfiára a hanyatlás időszaka volt jellemző. Ukrajna függetlenné válása

³ Ezt ukránul „külső független tesztelés“-nek nevezik.

után Magyarországon és Ukrajnában (Kárpátalján) egyaránt elkezdődtek a korszerű magyar–ukrán, ukrán–magyar lexikográfiai munkálatok.

3. Magyar–ukrán, ukrán–magyar szakszótárak

A kétnyelvű szakszótárak száma elég csekély. Épp ezzel indokolható az is, hogy számos olyan iskolai tantárgy és szakma van, amelyhez máig nem készült magyar–ukrán vagy ukrán–magyar szaknyelvi szótár.

A hagyományos értelemben vett kétnyelvű szaknyelvi szótárak sorát Holovács Józsefnek a Nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskolán 1998-ban kiadott, 10 000 címszót tartalmazó *Ukrán–magyar, magyar–ukrán matematikai szótára* nyitja (HOLOVÁCS 1998). A szótár egyik nagy előnye, hogy kerüli az ismétlődéseket, amit a szócsoportok összevonásával ér el a szerző. Pl.:

абсолютно

- ~ додатний
- ~ замкнений
- ~ збіжний
- ~ інтегровний
- ~ монотонний
- ~ незвідний
- ~ неперервний
- ~ обмежений

- abszolút, teljesen
- abszolút pozitív
- abszolút zárt
- abszolút konvergens
- abszolút integrálható
- abszolút monoton
- abszolút irreducibilis
- abszolút folytonos
- abszolút korlátos

Az időrendben következő szakszótár a Csubirka Magdolna által összeállított, 2004-ben napvilágot látott *Magyar–ukrán, ukrán–magyar iskolai biológiai szótár* (CSUBIRKA 2004), mely a benne szereplő szakszavakat négy fogalomkörbe sorolja: 1. Növénytan; 2. Állattan; 3. Az ember biológiája; 4. Általános biológia. A fogalomkörökbe való besorolás elgondolása alapvetően jó ötletnek tűnhet, s akár még a tanulók munkája szempontjából is előnyösnek nevezhető, viszont a szótárban szereplő szavak közül így több is ismétlődik. Számos szó egyaránt megtalálható például az Állattan és Az ember biológiája címet viselő fogalomkörben is. A szócikkek felépítése meglehetősen egyszerű, hiszen ekvivalenciapárokról van szó; tipográfiai pedig a címszavakat félkövér betűvel szedték, a hozzájuk tartozó jelentések alapértelmezett betűvel vannak nyomtatva. Pl.:

- adventív (növény)** адвективна (рослина)
- ág** гілка

- akác** акація
- alany (oltó)** підщеп
- alfaj** підвид
- alma** яблуко

Több tudományterületet foglal magába az a *Magyar–ukrán, ukrán–magyar szakaszótár*, amely 2008-ban jelent meg Csernyivciben (GALEGOVA–DUBOVİK–MANUSZENKO–MISZTYUK–POTAPOVA–JURCSİK 2008). Az öt szerző által készített, ill. három további munkatárs (Kulin Zoltán, Kohut Erzsébet, Szemréd Omelyan) fordításában megjelent szótár 3500 címszót tartalmaz, melyek a következő tudományterületeket érintik: történelem, földrajz, matematika, fizika, biológia, kémia. A szótár sajátossága, hogy az egyes tudományterületeket a szócikkekben elhelyezett piktogramok jelölik:

Egyezményes jelek	
	Történelem
	Földrajz
	Matematika
	Fizika
	Biológia
	Kémia
	abiotikus környezeti tényező абіотичний чинник
	abszcissza вісь абсцис
	abszolutizmus абсолютизм
	abszolút magasság абсолютна висота
	abszolút nedvesség абсолютна вологість
	acél сталь
	aceton ацетон
	adalék, adalékanyag флюс
	adalékanyag домішка
	adaptáció адаптація
	adó податок, данина

A hagyományos értelemben vett szaknyelvi szótárak mellett a magyarországi és a helyi felsőoktatási intézmények munkatársai számos olyan magyar nyelvű kiadványt is szerkesztettek, melyek elsősorban fogalomtárként funkcionálnak, viszont annak köszönhetően, hogy az egyes szócikkek tartalmazzák a címszavak ukrán (illetve némely esetben még az angol) nyelvű megfelelőit is, szakszótárként való alkalmazásuk is lehetővé válik.

Ide sorolhatjuk például Izsák Tibor *Természetföldrajzi fogalmak szótára* című munkáját, mely 2004-ben Beregszászon a PoliPrint Kft. kiadásában látott napvilágot (IZSÁK 2004). A szótár 900 címszót tartalmaz. A rövid előszóban a szerző megjelöli műve célközönségét: első-

sorban földrajztanároknak, középiskolás diákoknak szánt munkáról van szó. A szócikkek a következő formában épülnek fel: a félkövér betűvel szedett címszó után zárójelben az etimológiai magyarázat áll, következik a jelentés kifejtése, majd szögletes zárójelben az ukrán és az angol nyelvi megfelelő. Pl.:

Migráció – (lat. migratio – áttelepülés) a növények és állatok vándorlása kontinenseken belül vagy a kontinensek között. [1. міграція; 2. migration]

Mikroklíma – (gör. mikros – kicsi, kis-; klima – dőlés-szög) kisebb területre jellemző éghajlati adottságok, amelyek eltérnek a környező légkör éghajlati adottságaitól. [1. мікроклімат; 2. microclimate]

Mikroorganizmusok – (gör. mikros – apró, kicsi; fr. organisme – szervezet) többnyire egysejtű növényi és állati szervezetek, amelyeket csak mikroszkópon keresztül figyelhetünk meg. [1. мікроклімат; 2. microclimate]

Az ilyen típusú munkák közé sorolhatjuk a Molnár József által összeállított, s ugyancsak 2004-ban kiadott *Csillagászati földrajzi fogalomtár* című művet (MOLNÁR 2004). A fogalomtár szócikkei a következőképpen épülnek fel: a címszó félkövér betűvel van szedve, szögletes zárójelben ugyancsak félkövér betűvel az ukrán nyelvi megfelelő áll, végül pedig a szó jelentését kibontó magyar nyelvű magyarázat következik. Pl.:

valódi horizont [справжній горизонт]: a horizont síkja és az éggömb metszésvonala.

valódi nap [справжня сонячна доба]: a Nap középpontjának két egymást követő felső delelése közötti idő.

valódi szoláris idő [справжній сонячний час]: a Nap középpontjának óraszöge, kényelmi szempontok miatt 12 órával megváltoztatva.

világegyetem [всесвіт]: az anyagi világ és az azt magába foglaló tér összessége.

Hasonló jellegű munka a Bárány Erzsébet által összeállított és 2010-ben a Poliprint Kft. által megjelentetett, *Короткий термінологічний словник з морфології української мови* (Az ukrán nyelv rövid morfológiai szótára) című mű (BÁRÁNY 2010). Ebben a szócikkek a következő formában épülnek fel: a félkövér betűvel szedett címszó után zárójelben a magyar nyelvi megfelelő és esetleg a szó eredetére utaló magyarázat áll, majd pedig a szó jelentésére vonatkozó ukrán nyelvű meghatározás következik. Pl.:

Парадигма (грец. –приклад, зразок) (paradigma, ragozási sor) – у морфології термін вживається на позначення системи слівформ однієї лексики та схеми словозміни, яка виражається за допомогою флексій.

Паратактичні сполучники (mellérendelő kötőszó) – лив. Сурядні сполучники.

A korábban már említett szaknyelvi szótárak hiányát kívánja enyhíteni a „GENIUS” Jótékonyági Alapítvány által évente meghirdetett Soós Kálmán Ösztöndíjprogram Jegyzettámogatási alprogramja. Ennek keretében a pályázók olyan tantárgyakhoz kötődő oktatási jegyzetekkel és szaknyelvi szótárakkal pályázhatnak, amelyek hiányt képeznek az oktatásban. A pályázatra készült és ösztöndíjban részesült munkákat az alapítvány a saját weboldalán teszi elérhetővé,⁴ s közöttük is találhatunk kétnyelvű magyar/ukrán szaknyelvi szótárakat.

E pályázatnak köszönhetően készült el például Ur Judit *Ukrán–magyar szakkifejezések szótára biológiából* című munkája, mely a 2013. évi pályázaton nyert ösztöndíjat (UR 2013). A szótár a korábban már bemutatott Csubirka-féle szótár hagyományait követve több fogalomkörbe sorolja a benne szereplő szavakat: 1. Botanika; 2. Prokarióták, Vírusok, Gombák; 3. Zoológia; 4. Az ember biológiája; 5. Általános biológia és általános fogalmak. A szócikkek hármas tagolásúak, az egyes részeket gondolatjel választja el egymástól: ukrán címszó – magyar jelentés – (s amennyiben van, dőlt betűvel a) latin terminus technicus. A szótár érdekessége, hogy az ukrán címszavakat a szerkesztő semmilyen formában nem emelte ki. Pl.:

⁴ <http://genius-ja.uz.ua/>

гіацитові боби – bivalyborsó – *Dolichos lablab*
 гібіск трійчастий – varjúmák – *Hibiscus trionum*
 гібіскує сірпйський – törökrózsa – *Hibiscus syriacus*
 гілка – ág
 гінекей – termőtáj
 гінкго – ginkgo – *Ginkgo*

2014-ben a jegyzettámogatási program egyik ösztöndíjasa lett Greba Ildikó, aki összeállította *Magyar–ukrán és ukrán–magyar testnevelési szótár* című munkáját (GREBA 2014). Ebben a szavak 16 fejezetbe (vagyis fogalomkörbe) vannak sorolva:

Tartalom

I.	Általános kifejezések.....	3
II.	Rendgyakorlatok és vezényszavak szaknyelve.....	8
III.	Általános bemelegítő gyakorlatok/gimnasztika ...	10
IV.	Járás és futásgyakorlatok.....	12
V.	Atlétika	13
VI.	Gimnasztika.....	17
VII.	Akrobatika	22
VIII.	Aerobik	26
IX.	Labdarúgás	27
X.	Kosárlabda	30
XI.	Kézilabda	34
XII.	Birkózás	36
XIII.	Úszás	41
XIV.	Síelés	43
XV.	Röplabda	44
XVI.	Tenisz.....	45

A szótár mindenféle kiemeléssel, ill. nyelvtani vagy egyéb indikációtól mentesen, egyszerűen két oszlopban adja meg a szakkifejezést és annak ukrán megfelelőjét. Pl.:

izomgörcs	судорова м'язів
izomláz	кріпатура
izomrost	м'язове волокно
játéktér	ігрове поле
játékvezető	суддя
jegyzőkönyv	протокол
jelölni	відзначити
képesség	здібність
készség	вміння
kiállítás	вилучення
kiesés	випадання

Hasznossága mellett a szótárban elsősorban az kifogásolható, hogy a szerző a magyar szóanyag megszerkesztésekor nem alkalmazta következetesen a bokrosítás elvét, emiatt azután gyakran ellentmondásos az elrendezés, ill. nehézkes a keresés a szótárban.

A közelmúltban látott napvilágot Gazdag Vilmos *Ukrán–magyar nyelvészeti szakszótára*, melyben a nyelvtudomány egyes részterületeinek (a hangtantól a stilisztikáig) legfontosabb fogalmait több mint 3000 címszóban gyűjtötte össze (GAZDAG 2016). A szócikkek egyszerű felépítése lehetővé teszi, hogy a szótár az oktatási folyamat bármely szintjén hasznosítható legyen. A szótár felépítése a hagyományos lexikográfiai elveket követi. A szócikkek az ukrán címszóból és a magyar megfelelőből állnak. A címszavakban a hangsúly nincs feltüntetve. A szótár jellegéből adódóan a többjelentésű szavak esetében csak a nyelvészeti jelentések vannak megadva, és csak szükség esetén szerepelnek rövidebb magyarázatok a magyar jelentések mellett (ilyenek általában a stilisztikai fogalmaknál fordulnak elő).

Ukrán–magyar nyelvészeti szakszótár

атрибутивні відношення jelző kapcsolat	афіксальна стилістика affixáló stilisztika, toldalékoló stilisztika
атрибутивна форма дієслова jelzős igealak	афіксальний словотвір toldalékoló szóalkotás
атрибуція a mű korának meghatározása a stílusjegyek alapján	афіксальні мови toldalékoló nyelvek
аутокорекція önkorrekció	афіксація képzés, ragozás
аутосугестія önszuggesztíó	афіксоїди gyökérmorfémák, affixoidok
аудиторія hallgatóság	афоризм elmés szólás, bölcs mondás, aforizma

Reméljük, hogy a szaknyelvi szótárak száma a közeljövőben ukrán/magyar vonatkozásban is tovább fog gyarapodni.

Irodalom

Magyar–ukrán, ukrán–magyar nyelvi szótárak

- БОКСАЙ Еміл – РЕВАЙ Гюла – БРАСЦАЙКО Міхалі (1928) *Magyar–ruszin szótár. Madárs'ko-rus' kij slovarь*. Pedag. Tvo Podkarpatskoje Rusi, Užhorod.
- СОРЕЙ Лászló (1883) *Rutén–magyar szótár*. Чопей Л., Русько мадярський словарь. Budapest.
- ССУЦКА, Р. Р. – РОТ, А. М. – СЗАК, Ж. М. (szerk.) (1961) *Magyar–ukrán szótár. Угорсько-український словник*. Akadémiai Kiadó – Kárpátontúli Területi Kiadó, Budapest–Ungvár.
- КАТОНА Лóráнт (szerk.) (1963) *Ukrán–magyar szótár. Українсько-угорський словник*. Akadémiai Kiadó – Kárpátontúli Területi Kiadó, Budapest–Ungvár.
- LAVER, Vaszil – ZÉKÁNY Imre (1985) _ЛАВЕР В. И., ЗИКАНЬ И. В. (сост.) *Русско-українсько-венгерський фразеологічний словарь* (= Orosz–ukrán–magyar frazeológiai szótár) Радянська школа, Киев – Ужгород.
- LIZANEC, Petro (2001) *Magyar–ukrán szótár. Угорсько-український словник*. IBA, Ungvár.
- LIZANEC, Petro (2005; 2008²) *Ukrán–magyar szótár. Українсько-угорський словник*. IBA, Ungvár.

- LIZANEC, Petro (2009a) *Magyar–ukrán állandósult kifejezések szótára. Угорсько-український словник сталих словосполучень та виразів*. Kárpáti Kiadó, Ungvár.
- LIZANEC, Petro (2009b) *Ukrán–magyar állandósult kifejezések szótára. Українсько-угорський словник сталих словосполучень та виразів*. Kárpáti Kiadó, Ungvár.
- Magyar–ukrán kisszótár. Угорсько-український словничок*. (2006) (Főszerk. KÓTYUK István, szerk. BÁRÁNY Erzsébet, CSERNICKÓ István, DZSANDA Galina, HÍRES Kornélia, MÁRKU Anita.) PoliPrint – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ungvár–Beregszász.
- PALKÓ István – PALKÓ Gyula (1997) *Magyar–ukrán, ukrán–magyar kisszótár iskolásoknak és másoknak. Угорсько-український, українсько-угорський малий словник*. Tárogató Könyvek, Ungvár.
- PALKÓ István (2012) *Magyar–ukrán kisszótár. Угорсько-український малий словник. Ukrán–magyar kisszótár. Українсько-угорський малий словник*. Kiadó nélkül [a Bethlen Gábor Alap támogatásával], Ungvár.
[http://karpatalja.com.ua/kmksz/tankonyvek/Magyar-ukran%20iskolai%20szotar%20\(2012,%20Palko%20I.\).pdf](http://karpatalja.com.ua/kmksz/tankonyvek/Magyar-ukran%20iskolai%20szotar%20(2012,%20Palko%20I.).pdf)
- PALKÓ István (2015) *Magyar–ukrán, ukrán–magyar szótár. Угорсько-український, українсько-угорський словник*. Svit Kiadó. Lemberg.
- SZEMENOVICS (1883) = СЕМЕНОВИЧ АНТОН, Обь особенностяхь угорусскаго говора. — In: Сборникъ статей по славяновѣдѣнію [...] учениками В. И. ЛАМАНСКАГО. Санктпетербургъ. 212–238. (Különlenyomat a leMBERGI Sztefanik Könyvtárban.)
- UDVARI István (szerk.) (2000–2003) *Ukrán–magyar szótári adatbázis I–VI*. Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, Nyíregyháza. (Glossarium Ukrainicum 2–7.)
- UDVARI István (szerk.) (2005–2006) *Magyar–ukrán szótár. I–II*. Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, Nyíregyháza. (Glossarium Ukrainicum 8.)
- Ukrán–magyar kisszótár. Українсько-угорський словничок* (2008; 2015²) BÁRÁNY Erzsébet – DZSANDA Galina – KÓTYUK István – LIBÁK Natália – MARGITICS Katalin – CSERNICKÓ István (szerk.) PoliPrint – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ungvár–Beregszász.

Magyar–ukrán, ukrán–magyar szakszótárak

- BÁRÁNY Erzsébet (2010) *Kороткий термінологічний словник з морфології української мови*. PoliPrint Kft., Beregszász.
- CSUBIRKA Magdolna (2004) *Magyar–ukrán, ukrán–magyar iskolai biológiai szótár*. Intermix, Ungvár–Budapest.
- GALEGOVA O. – DUBOVİK O. – MANUSZENKO L. – MISZTYUK Sz. – POTAPOVA Zs. – JURCSIK I. (2008) *Magyar–ukrán, ukrán–magyar szakszótár*. Fordító: KULIN Zoltán – KOHUT Erzsébet – SZEMRÁD Omelyan. Bukrek kiadó, Csernyivci.

- GAZDAG Vilmos (2016) *Ukrán–magyar nyelvészeti szakszótár*. Audtor-Shark, Ungvár.
- GREBA Ildikó (2014) *Magyar–ukrán és ukrán–magyar testnevelési szótár*. A Soós Kálmán Jegyzettámogatási ösztöndíjprogram díjazottja 2014. <http://genius-ja.uz.ua>
- HOLÓVÁCS József (1998) *Ukrán–magyar, magyar–ukrán matematikai szótár*. Йожеф Головач: *Українсько-угорський, угорсько-український математичний словник*. Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza. (Glossarium Ukrainicum 1.)
- IZSÁK Tibor (2004) *Természettajzi fogalmak szótára*. Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa – PoliPrint Kft., Ungvár. (Rákóczi-füzetek XXIX.) <http://mek.oszk.hu/02900/02912/02912.htm>
- MOLNÁR József (2004) *Csillagászati földrajzi fogalomtár*. Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa, Beregszász. <http://mek.oszk.hu/02900/02909/02909.htm>
- UR Judit (2013) *Ukrán–magyar szakkifejezések szótára biológiából*. *Українсько-угорський термінологічний словник з біології*. A Soós Kálmán Jegyzettámogatási ösztöndíjprogram díjazottja 2013. <http://docplayer.hu/1458028-Ukran-magyar-szakkifejezesek-szotara-biologiabol-slovnik-z-biologiayi.html> és <http://genius-ja.uz.ua/sites/default/files/csatolmanyok/magyar-nyelvu-oktatasi-jegyzetek-es-magyar-nyelvu-szaknyelvi-szotarak-nyerteseinek-dokumentumjai-472/urjuditszakszotar.pdf>

Egyéb irodalom

- BÁRÁNY Erzsébet (2006) Udvari István: Magyar–ukrán szótár 1. A–Ly. (2005) *Magyar Nyelv* 102: 108–110. <http://www.c3.hu/~magyarnyelv/06-1/baranyne.pdf>
- BÁRÁNY Erzsébet (2007) Udvari István: Magyar–ukrán szótár 2. M–Zs. (2006). *Magyar Nyelv* 103: 502–504. <http://www.c3.hu/~magyarnyelv/07-4/baranyneke.pdf>
- DEZSŐ László (1989) *A XVI–XVIII. századi kárpátukrán nyelvemlékek magyar jövővényszavai*. Akadémiai Kiadó, Budapest. (Nyelvtudományi Értekezések 128.)
- ESUM = Етимологічний словник української мови. В 7 томах. За ред. О. С. МЕЛЬНИЧУК. Т. 1–5. Київ, 1982–2006.
- GAZDAG Vilmos (2007) Magyar–ukrán kisszótár (Ugorсько–український словничок). *Közoktatás* XIV/3–4: 14.
- GAZDAG Vilmos (2009) Az államnyelv elsajátítását segíti. Megjelent az ukrán–magyar kisszótár. *KárpátInfo* 13/3: 6. <http://docplayer.hu/16178402-Csaladi-es-ifjusagi-musor-jan-26-feb-1-tanulasholtomiglan-4-oldal-minoseg-megbizhatosag-szakertelem-dialogusok-2009-kultura-es-kozossag.html>
- GYÖRKE Magdona (2010) Új szótár a lexikográfiában. *Kárpáti Igaz Szó* VI/72–73. <http://www.hhrf.org/karpatiigazszo/100520/gy02.html>

- HALAS (2000) = Галас Я., Характеристика української лексики «Русько-мадярського словаря» Ласлова Чопея. — In: Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Випуск 2. Ужгород, 55–59.
- LIZANEC, Petro (1963) = Лизанець П. М., З історії вивчення угорських запозичень у говорах Закарпаття (На матеріалах праць Л. Чопея). — In: Тезиси докладов и сообщения к Всесоюзной конференции по вопросам финно-угорского языкознания. Ужгород, 49–52.
- LIZANEC Petro (1970) Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok (A kárpátontúli ukrán nyelvjárások alapján.) Egyetemi jegyzet. Az USzSzk Felső- és Szakközépoktatásügyi Minisztériuma, Uzshorodi Állami Egyetem, Uzshorod.
- MILOVÁN Andrea (2003) Az államnyelv oktatásának nyelvpedagógiai kérdései Kárpátalja nemzetiségi, elsősorban magyar tannyelvű iskoláiban (szociolingvisztikai megközelítés). *Communicatio*. Magyar Kommunikációtudományi Társaság. http://communicatio.hu/publikaciok/milovan_andrea/nyelvpedagogia.pdf
- МОКÁNY Sándor (1969) = Мокань А. А., Из истории исследования венгерских заимствований в закарпатских украинских диалектах (О статье и словаре Л. Чопея). — In: Ученые записки Ленинградского государственного университета. Серия филологических наук, вып. 71 (№ 335). Ленинград, 49–60.
- PANYKEVICS (1938) = ПАНЬКЕВИЧ Иван, Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей (З приложением 5 діалектологічних map). Част. I. Звучня і морфологія. Praha.
- PANYKO (1991) = ПАНЬКО Сергій, Русько-мадярські і мадярсько-руські словники до 1945 року. — In: UDVARI I. (kiadásra előkészítette és szerk.) Hodinka Antal: *Ruszin–magyar ígetár*. Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 62–69.
- SZABADOS (2008) = САБАДОШ Иван, Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород.
- SZEMENOVICS (1883) = СЕМЕНОВИЧ Антон, Обь особенностях угрорусскаго говора. — In: Сборникъ статей по славяновѣдѣнію [...] учениками В. И. ЛАМАНСКАГО. Санктпетербургъ. 212–238. (Különlenyomat a leMBERGI Sztefanik Könyvtárban.)
- TESZ = БЕНКŐ Loránd (főszerk.) (1967–1984) *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- UDVARI (1991–92) = УДВАРИ Иштван, Памяти Ласло Чопея. *Studia Slavica* 37/4: 467–473.

*Угорсько-українські та українсько-угорські словники
у XXI столітті*

Початки угорсько-української лексикографії сягають кінця 19 століття. Русько-мадярський словарь Ласло Чопея став основою для подальших лексикографічних праць. Значення словаря важливе як з точки зору угорсько-українських міжмовних контактів, так і для української діалектології. У радянські часи не привертати належної уваги створенню українсько-угорських та угорсько-українських словників. На початку 90-их років в Україні (на Закарпатті) та Угорщині фахівці почали працювати над створенням сучасних українсько-угорських та угорсько-українських словників. До сьогодні не створено належну кількість двомовних професійних словників.

*Hungarian–Ukrainian and Ukrainian–Hungarian dictionaries
in the 21st century*

The beginnings of the Hungarian–Ukrainian lexicography go back to the late 19th century. Russian–Hungarian dictionary by László Chopey became the basis for the further lexicographical works. The value of this dictionary is important both in terms of the Hungarian–Ukrainian interlingual contacts and for the Ukrainian dialectology. To the creation of Ukrainian–Hungarian and Hungarian–Ukrainian dictionaries has not been paid proper attention in the Soviet period. In the early 90s in Ukraine (in Transcarpathia) and Hungary specialists began to work on creating the modern Ukrainian–Hungarian and Hungarian–Ukrainian dictionaries. A proper number of professional bilingual dictionaries have not been created up to now.

FAZAKAS EMESE

**A KÉTNYELVŰ SZÓTÁRÍRÁS NEHÉZSÉGEI
KISEBBSÉGI HELYZETBEN**

(a magyar/román szótárak példáján keresztül)

Ezen írás a kétnyelvű, különösen a román–magyar és magyar–román szakszótárak nehézségeit tárja fel, illetve azokat az okokat, amelyek e nehézségek kialakulásához vezettek. A szótáríráshoz kapcsolódó problémákat két csoportra osztva tárgyalja: egyfelől a szótárírás általános kérdései, másfelől pedig a kisebbségi helyzetben levő közösségek számára íródott két- vagy többnyelvű szótárírás alkalmával felmerülő problémák tartoznak ide: (a) kik hivatottak szakszótárakat írni; (b) mi tartozik bele egy-egy szakterület szókincsébe; (c) hogyan járjunk el, ha az adott szakterületen használatos szavaknak, kifejezéseknek nincs pontos megfelelője a célnyelven, mivel a két ország (jelen esetben Magyarország és Románia) intézményeinek hatóköre, az ott használt eljárások, módszerek stb. eltérnek egymástól; (d) mit tegyünk akkor, amikor létezik pontos megfelelő, azonban a kisebbségben élő közösség más megnevezést használ valamire, mint amit a magyarországi beszélők?

I. Bevezetés

Ezen írás a kétnyelvű, elsősorban a román–magyar és magyar–román szakszótárak nehézségeit tárja fel, illetve azokat az okokat, amelyek e nehézségek kialakulásához vezettek.

A szótáríráshoz kapcsolódó problémákat valójában két csoportba lehet osztani: egyfelől a szótárírás általános kérdései, másfelől pedig a kisebbségi helyzetben levő közösségek számára összeállított két- vagy többnyelvű szótárírás során felmerülő problémák tartoznak ide. Az általános kérdések közé olyanokat is ide sorolok, amelyek talán nem is tartoznának a szótárírás körébe, azonban a továbbiakban rávilágítok arra, hogy ezek az utóbbi 25 évben igencsak problémaként jelentkeztek. Gondolok itt a következőkre: (a) kik hivatottak szakszótárakat írni, az adott terület szakemberei és/vagy a nyelvészek; (b) mi tartozik bele egy-egy szakterület szókincsébe; (c) a szerkesztés során szűken vagy tágan értelmezzük-e a szakszókincset, és ha tágan értelmezzük, a célnyelvi megfelelők megadásakor szorítkozzunk-e csak a szaknyelvi